

BAZI ÜZÜMSÜ MEYVELERİN KULLANIMLARININ ECZACILIK VE TIP TARİHİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

The Analysis of the Use of Certain Berries from the Perspective of Pharmacy and History of Medicine

Sevgi ŞAR¹

¹Prof., Ankara University Faculty of Pharmacy, Dept. of Pharmacy Management

ÖZET

İnsanoğlu, birçok bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli drogları tedavi edici özelliklerinden dolayı çok eski çağlardan beri hastalıkların sağaltımında kullanmıştır. İlaç uygulamaları ve ilaçların hazırlanma yöntemleri, zamanla ampirik bilgilerden uzaklaşmış, bilimsel temellere dayandırılarak günümüz uygulamalarındaki yerini almıştır.

Son yıllarda, tedavide tıbbi bitkilerin doğal şekilleriyle ilaç olarak kullanımı, yeni inceleme ve araştırma konularının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim etken madde kavramının oluşmasından sonra, doğal yolla elde edilen maddelerin en az sentetik bileşikler kadar günümüzde de tıbbi müstahzarın içinde yer almaya başladığı görülmektedir.

Çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan çilek, böğürtlen, ahududu, dut, frenk üzümü, bektaş üzümü, yaban mersini, kuşburnu, gelebor ve mürver gibi bazı üzümsü meyvelerin, tarihsel süreç içerisinde ve eczacılık açısından bilimsel değerlendirilmesi yapılarak, konu çeşitli yönleriyle tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üzümsüler; Eczacılık; Tarihi uygulamalar; Kullanım

ABSTRACT

Humanbeings have been using a variety of herbal, animal and metal based drugs in the treatment of illnesses since the early ages because of the healing functions of these materials. Pharmaceutical applications and drug preparation methods have in time moved away from the empirical information and have gained their places in the current applications as based on scientific findings.

In recent years, the use of medical herbs in treatment as drugs in their natural forms has given rise to new topics of analysis and research. Thus, after the emergence of the concept of active ingredient, the natural materials have started to be used in the medical preparations of our time as much as the synthetic compounds.

This topic will be discussed in its several aspects through the analysis of certain berries such as strawberry, blackberry, raspberry, mulberry, blueberry, gooseberry, rosehip and elder that have been used in the treatment of several illnesses in the historical perspective along with a scientific evaluation based on pharmacological findings.

Keywords: Berries; Pharmacy; Historical Process; Use

GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu, birçok bitkisel, hayvansal ve madensel kökenli drogları hastalıklarının tedavisinde kullanmıştır. İlaç uygulamaları ve ilaçların hazırlanma yöntemleri, zamanla ampirik bilgilerden uzaklaşmış, bilimsel temellere dayandırılarak günümüz uygulamalarındaki yerini almıştır.

AMAÇ

Çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan bazı üzümsü meyvelerin, tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlayabilecek bir ön çalışma niteliği taşıyan bu araştırma, konu ile ilgili yapılan çalışmalara katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

MATERYAL ve METOT

Bu çalışmada yer alan bazı üzümsü meyveler çeşitli eczacılık ve tıp tarihi, farmakognozi, farmasötik botanik ve tıbbi bitkileri içeren yabancı ve Türkçe yayınlardan taranarak, tarihsel süreç içerisinde tedavide kullanımları incelenmiş ve bugünkü kullanımlarıyla karşılaştırılmıştır.

Çilek (Resim 1a, b)**Türkçe Adı** : Çilek**Latince Adı** : *Fragaria vesca***Drog Adı** : Radix Fragariae (Çilek Kökü), Fructus Fragariae (Çilek Meyvesi),**Familyası** : Rosaceae**Etken Maddesi** : Kökü tanen, şeker ve triterpen; meyveleri ise pektin, şeker, organik asitler, vitamin C ve aromatik maddeler taşımaktadır¹⁻⁴.**Literatürde Bildirilen Kullanımları**: Kolik ve kramp benzeri ağrılarda, kemik ve eklem ağrılarında, romatizmada, sarılıkta, böbrek kum ve taşı düşürmede kullanılmaktadır³⁻⁶. Ayrıca astringen ve aperitif olarak yararlanılmanın yanı sıra, ihtiva ettiği tanenden dolayı ağız boğaz iltihaplarında ve diarede kullanılmaktadır³.**Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı**: Halk arasında astringen, aperitif ve diüretik olarak, ayrıca boğaz ağrılarında, romatizma ve deri iltihaplarında da kullanılmaktadır^{7, 8}. Haricen ise diş eti iltihaplarında ve ağız içi yaralarında gargara şeklinde yararlanılmaktadır⁸.**Resim 1a.** Çilek (*Fragaria vesca*) (<http://www.herbaltreatmentcare.com/wp-content/uploads/2011/05/Strawberry.jpg>; Son erişim tarihi 02.05.2011)**Resim 1b.** Çilek (*Fragaria vesca*) (http://www.swantonberryfarm.com/pages/farmstand_general.html; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Böğürtlen** (Resim 2a, b)**Türkçe Adı** : Böğürtlen**Latince Adı** : *Rubus fruticosus***Resim 2a.** Böğürtlen (*Rubus fruticosus*) (http://ispb.univ-lyon1.fr/cours/botanique_old/version%20anglaise/Noms%20anglais/names%20%20A_to_C.html; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 2b.** Böğürtlen (*Rubus fruticosus*) (<http://www.commanster.eu/commanster/Insects/Bees/WBees/Bombus.terrestris.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Drog Adı** : Folium Rubi fruticosi (Böğürtlen Yapağı), Folium Rubi (Böğürtlen Meyvesi)**Familyası** : Rosaceae**Etken Maddesi** : Yaprakları tanen, flavon, vitamin C, organik asitler ve şeker ihtiva etmektedir^{1-3, 9}.**Literatürde Bildirilen Kullanımları**: Yaprakları astringen etkisinden dolayı ishal ve basura karşı; ayrıca tonik, diüretik, yara tedavisinde ve şeker hastalığında kullanılmaktadır. Bunların yanı sıra diş etleri, bademcik ve boğaz iltihaplarında da gargara halinde yararlanılmaktadır. Meyveleri ise astringen etkili olup dâhilen ve gargara halinde kullanılmaktadır^{1-3, 5, 6, 9}.**Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı**: Dioscorides Materia Medica adlı eserinde bitkinin yapraklarının ülsere, basura ve kalp hastalıklarına iyi geldiğini, midevi olarak kullanıldığını, yapraklarının ve meyvesinin ağız hastalıklarında kullanılan ilaçların içine katıldığını kaydetmektedir¹⁰. İbni Sina drogun kabız ve kurutucu etkiye sahip olduğunu, yara ve iltihapları yok ettiğini, böbrek taşlarını parçaladığını, yapraklarının ağızda çiğnendiğinde ağızdaki yaralara ve aftlara iyi geldiğini belirtmektedir^{6, 11}. Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar Devrinde diüretik olarak kullanılan böğürtlen kökü eski Mısır Çarşısı'nda da aynı amaç için aranmaktaydı¹²⁻¹⁴. İlk kodekslerimizden Düstur al-Edviye'de kayıtlı olan drog¹⁵, Ege Bölgesi halk hekimliğinde de üre ve şeker hastalıklarının tedavisinde ve adet söktürücü olarak kullanılmaktadır¹⁶. Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi de böğürtlen kökünün ağızdaki sivilceleri ve böbrek taşlarını eritmede kullanıldığını bildirmektedir¹⁷. Halk arasında ishal ve basur tedavisinde, idrar söktürücü ve şeker hastalığında, bademcik iltihaplarında, yaprakları ise idrar yolu ve bademcik iltihaplarında haricen çıban, yara ve yanık tedavisinde kullanılmaktadır^{7, 18}.

Ahududu (Resim 3a, b)

Türkçe Adı : Ahududu, ağaççileği

Latince Adı : Rubus idaeus

Drog Adı : Folium Rubi idaei (Ahududu Yaprağı), Fructus Rubi idaei (Ahududu Meyvesi),

Familyası : Rosaceae

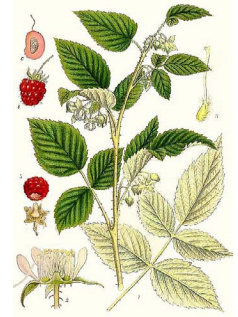
Etken Maddesi : Yaprakları tanen, flavonozit, organik asitler ve Vitamin C; meyveleri organik asitler, şekerler, pektin, vitamin C, antosiyen, uçucu ve sabit yağ ihtiva etmektedir^{1-3, 5, 6, 9}.

Literatürde Bildirilen Kullanımları: Yaprakları infüzyon halinde astringen ve depüratif olarak, meyveleri ise aperitif, diüretik ve tonik olarak, ayrıca şurubu boğaz hastalıklarında gargara olarak, dizanteriye karşı ise astringen olarak kullanılmaktadır. **Sirupus Rubi idaei T.K.** (Ağaç Çileği Şurubu) ise eczacılıkta pediatrik ilaçlara renk ve koku verici olarak konmaktadır^{2, 5, 6, 9}. Bunların yanı sıra antioksidan etkiye de sahiptir¹⁹. Flavon flanoidlerini yüksek oranda içermeleri nedeniyle antikansorejen ve antioksidan rolleri nedeniyle insan sağlığında kullanılmaktadır²⁰.

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: Dioscorides Materia Medica adlı eserinde bitkinin çiçeklerinin balla karıştırılarak göz iltihaplarında kullanıldığından, cilt hastalıklarına iyi geldiğinden ve meyvelerinin sindirimi kolaylaştırdığından bahsetmektedir¹⁰. Halk arasında ise diüretik olarak, ayrıca dil yaralarında, bademcik ve göz iltihaplarında da kullanılmaktadır⁷.

Resim 3a. Ahududu, ağaççileği (Rubus idaeus) (http://www.botanicalgarden.ubc.ca/potd/2005/05/rubus_idaeus_tu.php; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 3b. Ahududu, ağaççileği (Rubus idaeus) (http://free-photos.biz/photographs/food/fruits/368504_306_rubus_idaeus.php; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Karadut (Resim 4a, b)

Resim 4a. Karadut (Morus nigra) (<http://www.about-garden.com/fe/en/0001-morus/>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 4b. Karadut (Morus nigra) (<http://www.botanical.com/botanical/mgmh/m/mul-com62.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Türkçe Adı : Karadut

Latince Adı : Morus nigra

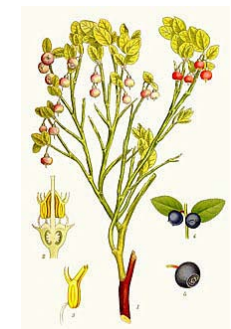
Drog Adı : Fructus Mori nigri (Dut Meyvesi), Cortex Mori radices (Kök Kabuğu)

Familyası : Moraceae

Etken Maddesi : Şeker, pektin, müsilağ, flavon, organik asitler, vitamin C ve boyar maddeler ihtiva etmektedir^{1-3, 9}.

Literatürde Bildirilen Kullanımları: Meyveleri gargara halinde dişeti iltihaplarında, ağız ve boğaz hastalıklarında, karadut kökü veya kök kabuğu ise müşil, kurt ve tenya düşürücü olarak, yaprakları da diüretik ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır. Karadut meyvelerinin usaresinden hazırlanan **Sirupus Mori** isimli şurup çocukların ağız hastalıklarında, özellikle pamukçukta kullanılmaktadır^{1, 2, 9}. Ayrıca artirit, gut ve romatizmada, diarede, kolitte, böbrek taş ve kumlarını düşürmede ve soğuk algınlığında da kullanılmaktadır³.

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: Al-Biruni²¹, drogun ağız ve boğaz iltihaplarında kullanıldığından söz etmektedir. Osmanlılar devrinde¹² şeker hastalığında kullanılan droga Divan-ü Lügat it-Türk'te²² "**üjme**" adıyla rastlanmaktadır. Eski Mısır çarşısında şeker hastalığı için aranan karadut yaprağı¹⁴ ilk kodekslerimizden Düstur al-Edviye'de de kayıtlıdır¹⁵. Hayati Zade Mustafa Feyzi Efendi de drogun boğaz ağrılarında, yara ve çatlaklara karşı kullanıldığını bildirmektedir¹⁷. Gözaydın²³ ve Hınçer²⁴, karadut yapraklarının halk arasında şeker hastalığına karşı kullanıldığını kaydetmektedir. Drog halk arasında bağırsak kurtlarını ve solucanları düşürücü, müşil, ağız ve boğaz iltihaplarında, şeker hastalığında, stomaşık, tonik ve diüretik olarak da kullanılmaktadır^{7, 14, 18}.

Frenk Üzümü (Resim 5a, b)**Türkçe Adı** : Frenk Üzümü**Latince Adı** : Ribes nigrum**Drog Adı** : Fructus Ribis nigri (Frenk Üzümü Meyvesi), Folium Ribis nigri (Frenk Üzümü Yapracağı)**Familyası** : Grossulariaceae**Etken Maddesi** : Yaprakları flavon ve prosiyanidler, meyvaları antosiyan türevleri, organik asitler ve şekerler ihtiva etmektedir^{1, 5}.**Literatürde Bildirilen Kullanımları:** Meyveleri midevi olup, ayrıca P vitamini aktivitesi göstermesinden dolayı kanamalara karşı ve görüşü arttırıcı olarak, yaprakları ise diüretik ve diyaforetik etkili olup ayrıca romatizma ve gut hastalığında da kullanılmaktadır^{1, 5}.**Bektaş Üzümü** (Resim 6a, b)**Türkçe Adı** : Bektaş Üzümü**Latince Adı** : Ribes uva-crispa**Drog Adı** : Fructus Ribis uva-crispae (Bektaş Üzümü Meyvesi)**Familyası** : Grossulariaceae**Etken Maddesi** : Organik asitler, madensel tuzlar ve vitaminler (A,B,C) ihtiva etmektedir.**Literatürde Bildirilen Kullanımları:** Müshil, diüretik, stomaşık ve aperitif olarak kullanılmaktadır¹.**Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı:** İbn Sinâ şiş ve iltihaplara karşı kullanmıştır¹¹.**Yaban Mersini** (Resim 7a, b)**Türkçe Adı** : Yaban Mersini, Ayı Üzümü, Çoban Üzümü**Latince Adı** : Vaccinium myrtillus**Drog Adı** : Folium Myrtilli (Yaban Mersini Yapracağı)**Familyası** : Ericaceae**Etken Maddesi** : Yaprakları tanen, flavonoid, glikozitler, organik asitler ve Vitamin C; meyveleri ise şekerler, tanen, organik asitler, antosiyanozitler, renk maddeleri ihtiva etmektedir^{1-5, 25}.**Literatürde Bildirilen Kullanımları:** Astringen, antiseptik, tonik ve şeker hastalığında infüzyon halinde kullanılmaktadır. Meyvede bulunan bazı bileşikler retinal kanamayı azaltmakta ve bitkide bulunan krom ise yüksek şeker seviyelerini kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır. Güçlü antioksidan, aperitif ve astrenjan etkilidir. Üriner sistem infeksiyonlarını önleyici, yara iyi edici etkileri de bulunmaktadır. Ayrıca, ülsera karşı ve gece görüşünü kuvvetlendirici olarak da kullanılmaktadır. Kapiller yetmezlik ve hemoroit gibi vasküler rahatsızlıklarda ve bağırsak infeksiyonu sonucu oluşan diarede; kusmada ve kanamalarda dâhilen; ağız ve boğaz yanmalarında gargara olarak; yara ve yanık tedavisinde ise haricen kullanılmaktadır^{1-5, 25}.**Resim 5a.** Frenk Üzümü (Ribes nigrum) (<http://flora.nhm-wien.ac.at/Seiten-Arten/Ribes-nigrum.htm>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 5b.** Frenk Üzümü (Ribes nigrum) (<http://www.uniprot.org/taxonomy/78511>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 6a.** Bektaş Üzümü (Ribes uva-crispa) (<http://www.gardenersworld.com/plant-detail/PL000000/3671/gooseberry>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 6b.** Bektaş Üzümü (Ribes uva-crispa) (<http://www.botanical.com/botanical/mgmh/g/gooseb29.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 7a.** Yaban Mersini (Vaccinium myrtillus) (<http://akk6f.blogspot.com/>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)**Resim 7b.** Yaban Mersini (Vaccinium myrtillus) (<http://www.herbal-supplement-resource.com/bilberry-herb.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: İbn Sinâ drogun astringen etkili olduğunu, karaciğer ve mideyi kuvvetlendirdiğini belirtmektedir¹¹. Halk arasında ise astringen, antiseptik, tonik ve şeker hastalığına karşı kullanılmaktadır^{1, 25}.

Kuşburnu (Resim 8a, b)

Türkçe Adı : Kuşburnu, Yabani Gül, Köpek Gülü

Latince Adı : Rosa canina

Drog Adı : Fructus Rosae caninae (Kuşburnu Meyvesi)

Familyası : Rosaceae

Etken Maddesi : Şekerler, organik asitler, tanen, pektin, flavonozit ve vitaminler (A,B,C) ihtiva etmektedir^{1, 2, 5}.

Literatürde Bildirilen Kullanımları: Astringen, tonik ve diüretik olarak kullanılmaktadır^{1, 2}. Ayrıca antioksidan etkiye sahiptir¹⁹.

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: İbn Sinâ drogu köpek böğürtleni olarak tanımlamakta ve kabız etkisi olmasından dolayı kanlı basurda ve diarede, yapraklarından hazırlanan pomadın ise kızarıklık ve kaşıntılarda kullanıldığını belirtmektedir¹¹. Divan-ü Lügat it-Türk'te²² "**azgan**" adıyla rastlanan kuşburnu, Osmanlılar devrinde diüretik olarak kullanılmaktadır¹². İlk kodekslerimizden Düstur al-Edviye'de¹⁵ de kayıtlı olan drog, eskiden beri Mısır çarşısında kum düşürücü, diüretik ve kabız olarak aranır¹⁴. Üçer²⁶, kuşburnu marmelatının hemoroidde, Balcıoğlu²⁷, ağaç kabuklarının mayasıda, Sakaoğlu²⁸ ise kökünün mayasıl tedavisinde kullanıldığını bildirmektedir. Halk arasında kum ve taş düşürücü, diüretik, ishal ve kanlı basuru kesici, vücut direncini arttırıcı olarak⁷, ayrıca romatizmada, gut ve soğuk algınlıklarında kullanılmaktadır^{3, 18}.

Gilaburu (Resim 9a, b)

Türkçe Adı : Geleboru, Gilaburu

Latince Adı : Viburnum opulus

Drog Adı : Fructus Viburni opuli (Geleboru Meyvesi)

Familyası : Caprifoliaceae

Etken Maddesi : Renk maddeleri, tanen ve organik asitler ihtiva etmektedir¹.

Literatürde Bildirilen Kullanımları: Müshil, diüretik, sedatif ve antioksidan etkiye sahiptir. Safra ve karaciğer hastalıklarına karşı kullanılmaktadır^{1, 19}.

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: Halk arasında mide ağrılarına karşı kullanılmaktadır².

Mürver (Resim 10a, b)

Türkçe Adı : Mürver

Latince Adı : Sambucus nigra

Drog Adı : Flos Sambuci nigrae (Mürver Çiçeği)

Familyası : Caprifoliaceae

Etken Maddesi : Uçucu yağ, flavonoid, müsilaj, rezin, şeker, tanen ve sambunigrin glikoziti ihtiva etmektedir^{1, 5, 9}.

Resim 8a. Kuşburnu (Rosa canina) (<http://www.tradenote.net/keyword/Rose-dog/>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 8b. Kuşburnu (Rosa canina) (<http://chestofbooks.com/flora-plants/flowers/Harper-Wild-Flowers-Guide/Rose-Family.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 9a. Gilaburu (Viburnum opulus) (<http://www.nature-diary.co.uk/2005-09-16a.htm>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 9b. Gilaburu (Viburnum opulus) (<http://www.hortus-camden.com/plants/view/viburnum-opulus-l/>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Literatürde Bildirilen Kullanımları: Müshil, diüretik, ekspektoran ve diaforetik olarak kullanılmaktadır. *Flores Sambuci T.K.* (Mürver Çiçeği) de aynı şekilde diaforetik, diüretik ve müshil olarak kullanılmaktadır^{1, 2, 5, 9}. Ayrıca antioksidan etkiye de sahiptir¹⁹.

Tarihte ve Halk Arasında Kullanılışı: Halk arasında öksürük kesici ve yumuşatıcı, ağız, boğaz ve diş ağrılarını giderici, diüretik ve diaforetik olarak, ayrıca basur tedavisi ve güneş yanıklarında kullanılmaktadır⁷.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Tarih boyunca geniş bir kullanım alanı bulan üzümü meyveler, gerek tek başına gerekse diğer bitkisel droglarla hazırlanan karışımlarının, değişik hastalıkların tedavisinde uygulandığı görülmektedir. Bugün bu drogların ilaç haline dönüştürülmüş formatlarına da rastlanmaktadır.

Bu üzümü meyvelerin özellikle diüretik, müshil, antiseptik, astringen, tonik ve antioksidan etkilerinden yararlanılmaktadır.

Çalışmada incelenen üzümü meyvelerin medikal amaçlı kullanımına ilişkin bilgilere günümüz literatüründe de yer verilmesinin yanı sıra bugün bu bitkilerin folklorik olarak da uygulandığı gözlenmektedir.

BİLGİ: Bu çalışma 11-14 Mayıs 2011'de Mersin'de düzenlenen VII. Lokman Hekim Günleri kapsamında sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

KAYNAKLAR

1. Baytop, T. (1999), Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi Geçmişte ve Bugün, İlaveli İkinci Baskı, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.
2. Tanker, N., Koyuncuoğlu, M., Çoşkun, M. (2004), Farmasötik Botanik, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları No: 88, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
3. PDR For Herbal Medicines, Montwale-New Jersey: Medical Economics Company, 2000.
4. Gürkan, E., Öndersev, D.V., Ulusoylu, M., Göztaş, Z., Dinçşahin, N. (2003), Bitkisel Tedavi, Marmara Üniversitesi Yayın No: 699, Eczacılık Fakültesi Yayın No: 19, M. Ü. Döner sermaye işletmesi, Teknik Eğitim Fakültesi Matbaa Birimi, İstanbul.
5. Çubukcu, B., Sarıyar, G., Meriçli, A.H., Sütülpınar, N., Mat, A., Meriçli, F. (2002), Fitoterapi Yardımcı Ders Kitabı, İ.Ü. Eczacılık Fakültesi Yayın No: 79, İ. Ü. Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, İstanbul.
6. <http://www.cankayaeczanesi.com>. (Son erişim tarihi; 26.03.2011)
7. Erdemir, A.D. (2001), Şifalı Bitkiler, Doğal İlaçlarla Geleneksel Tedaviler, Alfa Yayınları, İstanbul, Bursa.
8. <http://www.dogaltedavi.net> (Son erişim tarihi; 26.03.2011)
9. Karamanoğlu, K. (1973), Farmasötik Botanik Ders Kitabı, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları Ders Kitabı Sayı: 24, Ankara.
10. Gunther, R.T. (1959), The Greek Herbal of Dioscorides. Hafner Publishing Co., New York.
11. İbn-i Sina (2000), El Kanun Fi't Tıbb, ikinci kitap, (Türkçeye çeviren: Esin KAHYA) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Sayı: 234, Ankara.
12. Asil, E. (1974), Osmanlı Saray Eczacılığı ve Osmanlılar Devrinde Kullanılan Drogların Farmakoloji ve Farmakognozi Yönünden İfade Ettiği Değerler, A.Ü. Eczacılık Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara.
13. Asil, E. (1979), Anadolu Selçuklular Devrinde Tıp ve Eczacılık Kurumu, Doçentlik Tezi, Ankara.
14. Demirhan, A. (1975), Mısır Çarşısı Drogları, Doktora Tezi, Sermet Matbaası, İstanbul.
15. Hüseyin, S. (1874), Düstur al-Edviye, Mekteb-i Tibbiye Matbaası, İstanbul.
16. Sucu, İ. (1978), ege bölgesi Halk ilaçları ve Bu ilaçlardaki Drogların Farmakognozok İncelenmesi, A.Ü. Eczacılık Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara.
17. Hayati Zade Mustafa Fevzi Efendi (1978), Yabani Bitkilerin Tıp da İlaç Olarak Kullanılışları (Çeviren: Hadiye Tuncer), Atak Matbaası.
18. Şar, S. (1982), İç Anadolu Bölgesi Halk İlaçlarının Eczacılık Tarihi ve Farmakognozi Açısından İncelenmesi, A.Ü. Eczacılık Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara.
19. Elmastaş, M., Çerçekçioğlu, R., Bazı Üzümsü Meyve türlerinin Antioksidan Aktiviteleri, www.uzumsu.com/dosyalar/II_Ulusal_Uzumsu_Semp_295-298.pdf (Son erişim tarihi; 26.03.2011)
20. Pehlivan, M., Gülerüz, M. (2004), Ahududu ve Böğürtlenlerin İnsan Sağlığı açısından Önemi, *Bahçe*, 33(1-2): 51-57.
21. Said, H.M. (1973), Al-Biruni's Book on Pharmacy and Materia Medica, Hamdard National Foundation, Pakistan, Karachi.
22. Kaşgarlı Mahmut (1943), Divanü Lügat'it Türk Tercümesi, İndex (Çeviren: Besim Atalay), Alâeddin Kiral Basımevi, Ankara.
23. Gözaydın, N. (1974), İzmir'de Halk Tedavisi Usulleri, *T.F.A.*, 17(334): 7978.
24. Hınçer, İ. (1978), Şeker Hastalığını İyileştiren Halk İlaçları, *T.F.A.*, 18(348): 8382-8383.
25. Aslan, S. (2007), Tedavide Kullanılan Bitkiler "FFD Monografıları", 1. Baskı, Editör: Ömür Demirezer ve ark., Nobel Tıp Kitabevi, Ankara.
26. Üçer, M. (1974), Sivas'ta Attar Dükkanları, Şifalı Bitkiler ve Ev İlaçları, *Sivas Folkloru*, 2(19): 3-6.
27. Balcioğlu, N.R. (1951), Ardahan Havalisinde Halk Hekimliğinin Kullandığı İlaçlar, *T.F.A.*, 2(26): 414.
28. Sakaoğlu, S. (1973), Bayburt'ta Sağlık Folkloru, *T.F.A.*, 15(293): 2829.

Resim 10a. Mürver (*Sambucus nigra*) (<http://www.viable-herbal.com/singles/herbs/s923.htm>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)

Resim 10b. Mürver (*Sambucus nigra*) (<http://www.botanical.com/botanical/mgmh/e/elder-04.html>; Son erişim tarihi: 15.04.2011)